

Батыркулова А.Б.

**Ж. САДЫКОВДУН «ЭНЕЛЕРДИН ЖҮРӨГҮ» ПОЭМАСЫН ОКУТУУНУН
ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ЖОЛДОРУ**

Батыркулова А.Б.

**МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ПОЭМЫ Ж.САДЫКОВА «СЕРДЦЕ
МАТЕРИ»**

A.B. Baturkulova

**METHODS And RECEPTIONS of TEACHING of POEM of Zh.SADYKOVa are
«HEART of MOTHER»**

УДК:371.3:894.341.

Бул макалада легендалык чыгармаларды, анын ичинде Ж.Садыковдун «Энелердин жүрөгү» поэмасын окутуунун ыкмалары жана жолдору жөнүндө айтылган. Окуучуларды текст менен тааныштырууда сөздүк менен иштөө, тыным менен окуу, текстти комментарийлөө, сынчыл ойлом жана ой калчоо усулдары берилген.

Даяр материалды бербестен, билимге окуучулар ой жүгүртүп, изденип, ойлонуп жетишине шыктандыруунун мааниси айтылган.

Негизги сөздөр: *легендалык чыгармалар, сынчыл ойлом, ой калчоо, сюжет, көркөм окуу, башкарып окутуу, эки бөлүктүү күндөлүк, ой жүгүртүү, изденүү, проблемалык кырдаал, комментарий.*

В данной статье отражены методы и приемы обучения поэмы Ж.Садыкова «Сердце матери». При изучении материала используется словарная работа, чтение с остановками, комментирование, критическое мышление и мозговая атака. Материал урока направлено для самостоятельной работы и творческого мышление.

Ключевые слова: *Легенды, критическое мышление, мозговая атака, сюжет, выразительное чтение, чтение с остановками, проблемная ситуация, комментарий, мышление.*

This article reflects the methods and techniques of education zh. Sadykov's poem "a mother's heart". When examining the material used is dictionary work, reading stops, commenting, critical thinking and brainstorming. Lesson material sent for independent work and creative thinking.

Key words: *legends, critical thinking, brainstorming, story, expressive reading, reading stops, problem situation, comment, thinking.*

Кыргыз адабияты сабагында легендалык чыгармаларды окутуу өзүнчө иликтөөнү, кеңири талдоону талап кылган негизги бөлүмдөрдүн бири.

Элдин тарыхын, маданиятын, салт-санаасын, үрп-адатын, кулк-мүнөзүн, көз карашын илгертен кастарлап сактап, укумдан тукумга улаган көркөм нарктарды баалоонун жалпы адамзаттык критерийлери биринчи планга көтөрүлүп жатканда жаңыча мамиле жасап, алардын баа жеткис көркөм мурасын жаш муундарга жеткирүү биздин мезгилдин милдети. Ушундай шартта улуттук асыл-нарктарды, байыртадан элди эл кылып сактап келген руханий көрөңгөлөрдү сактап калуу жана кийинки муундарга өткөрүп берүү улуттук мектептерге, анын ичинде кыргыз адабияты сабагына жүктөлөт. Адабият сабагын коомдук турмушка активдүү аралаштырыш

үчүн предметти окутууну жаңылап, кандайдыр бир деңгээлде реформалоо зарыл. Коомдогу социалдык ажырымдан, ыймандык кризистен алып чыгууда, адамдын ички дүйнөсүн тазалоодо адабият сабагынын мааниси чоң. Кыргыз элинин «Манас» баштаган элдик оозеки чыгармаларды жараткан көркөм тил байлыктары азыркы жаштар тарабынан бааланбай, активдүү колдонулбай жаткан шартта эне тилибиндин байлыгын, көркөм-эстетикалык тереңдигин да кийинки муунга жеткирип берүүдө адабият сабагынын, анын ичинде легендалык чыгармалардын ролу өлчөөсүз чоң.

Уламыштарды азыркы замандын шартына ылайык, баланын сезимине таасир бере турган деңгээлге алып чыгуу, баалуулуктарды бала дилине жеткирүү, адабияттын рухий таасири менен бала дилин туура жүрүм-турумдарга тарбиялоо элдин педагогикалык идеяларысыз, жалпы эле адабиятты окутуусуз жаштарды ыйман-ынсапка тарбиялоо милдетин ишке ашыруу мүмкүн эмес.

Уламыштар дээрлик фольклордук чыгармаларда, чоң чыгармалардын ичинде да кеңири колдонулуп, акын-жазуучулар талантына, жөндөмүнө жараша жаңы вариантка өткөрүшү уламыштарга жаңы боёк, түс берип жаткандыгын маалымдайт. Ошондой чыгармалардын бири Ж.Садыковдун «Энелердин жүрөгү» поэмасы 5-класс үчүн хрестоматия-окуу китебине [1] 1998-жылдан баштап киргизилген. Поэма чакан, китепте чыгарманын баары камтылган. Поэмадан уламыштагы нравалык теманы, гуманизм маселесин, улуттук колорит жана эненин образындагы көп түрдүүлүктү, тарбиялык маанисин ачып берүүдө эмнелерге көңүл буруу керек? Кандай ыкма, жолдор менен балдарга таасирдүү сабак өтө алабыз? Сынчыл ойлом усулдарын колдонсок натыйжасы кандай?

Кыргыз адабияты үчүн сынчыл ойлом усулу өтө керектүү ыкмалардан болуп эсептелерин биздин изилдөөлөр көрсөтүп жүрөт. Сынчыл ойлом деген эмне? «Сынчыл ойлом, - деп жазат Ж.Чыманов, - дидактикалык мүнөздөмөсү боюнча ой калчоо методуна жакындашып, айрым жактары боюнча анын уландысы катары түшүнүлөт. Эгерде «ой калчоо» усулу берилген суроого коюлган кырдаал боюнча ойлоноуга, ой калчоо процессинин жүрү-

шүнө басым койсо, «сынчыл ойлом» суроо-кырдаалга өзүнчө мамиле кылып, оң-терс, жакшы-жаман ж.б. жактарын сын көз менен карап, андан соң гана тыянак, чечим чыгаруу талабын коёт. Мында даяр билимдердин жыйындысын берүү, даяр түшүнүктү, жобону түшүндүрүү анча мааниге эмес же мааниси жок». [2, 73]. Демек, окуучуларга даяр билимди гана сунуп койбостон, өздөрү изденип, ойлонуп, көз карашын, позициясын айтууга шыктандыруу да мугалимдин милдети.

5-класста Жалил Садыковдун «Энелердин жүрөгү» поэмасын өтүүдө эң алгач автор жөнүндө мугалимдин кириш баяндамасында кыйла жетиштүү маалымат берүү ылайык: Автордун кыскача өмүрүнөн сөз кылуу, балдар үчүн жазган чыгармаларын атоо, белгилүү драматург экенин, эпостук чыгармаларды кыскача пьесага айландырганын баса белгилөө; уламыш менен жомоктун айырмачылыгын, уламышты да поэмага айландырууга болот деп темага багыт алуу керек.

«Энелердин жүрөгү» – эки сюжеттен турган чыгарма. Ошол эки сюжет бири-бири менен байланышып, биринен экинчиси келип чыгат. Биринчи сюжетти окуудан мурун окуучуларга: – Шоктук, суктук дегенди кандай түшүнөсүңөр?

- Шоктугуңардан ата-энеңерди азапка салган учурларыңар болду беле? – деген суроосу менен башталат. Окуучулардын жообунан кийин, мугалимдин же окуучунун көркөм окуусунда биринчи сюжет тааныштырылат. Ой калчоо усулу менен сабакты баштоо Б.Оторбаев белгилендей: «Ой калчоо, сынчыл ойлом усулдары менен сабакты алып баруу өзүнүн жекече пикири бар, ойлонууга, өз ой-корутундусун иштеп чыгууга жөндөмдүү инсанды – жеке адамды, коомдун татыктуу өкүлүн калыптандырууда маанилүү роль ойноору шексиз». [3, 14]

Биринчи сюжет - эне чымчыктын балдары үчүн жем издегенин, жем алып келсе балапандардын биринин жерге түшүп кеткени, аны жан далбастап издегени, эне чымчыктын балдарын көрүшү; экинчи сюжет – энелердин өз жарларын, уул-кыздарын жоодон коргошу. Автор биринчи окуяны көрүп туруп экинчи окуяны айтып берет. Демек, окуучуларда мына ушул бири менен бири байланышкан эки окуяны катар алып баруу ык-машыгуулары калыптануу керек.

Чыгарманын ички терендигин, эстетикалык, тарбиялык таасирин ачып бериш үчүн түшүнүксүз сөздөр менен иштөө сунуш кылынат. Мугалим тексттин ушул бөлүгүн окуп бергенден кийин түшүнбөгөн сөздөрдү дептерлерге жазуу тапшырмасын берет. Андан мугалимдин комментарийлөөсү менен кеңири түшүнүк ала алышат.

Түшүнүүгө кыйын сөздөр	Чечмелөө
Темир канат	Канаттуулардын балапандарынын али канатын күүлөй элек, учууга көнүгө элек кези, канаттары учууга эпке келе элек
жемсээк	жем жегенге кызыккан, оңой менен

	тойбогон, соргок
отко түшчү көпөлөкчө айлануу	өзүнүн жанын ойлобой боюн таштоо
Эне мээри	Эненин мээримдүүлүгү, боорукерлиги
уламыш	кандайдыр бир тарыхый негизи бар окуяларды фантастикалуу төрдө берген фольклордук чыгарма.

Андан кийин мугалим окуучуларга суроолорду берүү менен биринчи бөлүктү талдоого алат:

- Эмне үчүн беш балапандын баары эмес бирөө гана кулап түштү?

- Шоктук, тентектик менен суктун аягы кандай болду?

- Баласын таппай калган эне чымчыктын абалы кандай эле?

-Эне мээрими жөнүндө эмне айта аласыңар?

- «Баа чиркин, эне мээри кандай күчтүү, эне экен баласы үчүн отко түшчү» деген саптардын маанисин кандай түшүндүрөңөр? Эненин мээримдүүлүгү жөнүндө кандай чыгармаларды билесинер? ж.б.

Бул сюжеттин биринчи бөлүмү негизги сюжетке киришүү катары кабыл алынат да, чыгармадагы негизги идея экинчи бөлүмдө берилет. Ал биринчи бөлүмдөн келип чыгарын эми окуучулар аңдай баштайт. Текстти талдоо процессинде мына ушундай проблемалык кырдаалды түзүп баруунун мааниси чоң. Сынчыл ойломдун мисалында экинчи бөлүмдүн сюжетин теренирээк түшүнүү үчүн башкарып окутуу стратегиясы менен окулса, окуучуларды өз алдынча ойлонууга, көз карашын тартынбай билдирип, чыгарманы кеңири талдоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Экинчи бөлүм менен тааныштыруу көркөм окуу, тыным, проблемалуу суроолордун (башкарып окутуу стратегиясы) коюлушу менен коштолот.

Жоо менен ай талаада кырчылдашып,

Сугарып жерди канча чылпылдатып.

Биздин Эл кайра сүрүп баратканда,

Кылычтап туш келгенин бырчылдатып.

Кырылып өлгөндөрдөн калбай кемип,

Кайрадан кол куралат жоого келип,

Кайрадан калкандарга тийген жебе,

Кадимки мөндүргө окшойт себеленип.

Келген жоо келе берип бүтөр эмес,

Жоокерлер буга чыдап түтөр эмес,

Аңгыча, калкандарга дароо тарайт:

- Чепке кир, коргонгула! - деген кеңеш.

1-тыным. Окулган абзацта эмне жөнүндө сөз болду? Балдар, окуя кайсы мезгилде болгон? «Кылычташкан», «калкандарга жебе тийген» мезгил кайсы учурга таандык? Азыркы учурда жебе, кылыч деген сөздөр колдонулабы? Чеп деген эмне? Чепке кирип душмандардан коргонууга болобу?.....ж.б..

Мугалим: Хан өзүнүн жаңылыштыгын качан сезді? Бирок буйругун бузуп энелерге кол салбайт. Бул анын убадага, айткан сөзүнө бекемдиги. А силер айткан сөзгө, убадага бекемсинерби? Бир сөздүү-

лүктүн, убадага бекемдиктин кереги барбы? Эзелердин кылган иши сага кандай таасир калтырды?

Сабакты бышыктоо жана корутундулоо учурунда: Эзелер акылмандыгы менен бала-чакасын гана эмес, күйөөлөрүн да – кыскасы, эл-журтту бүт сактап калат. Азыр деле эзелердин түйшүгү оор. Сен апана кандай жардам көрсөтөсүң? «Эзелердин жүрөгүндөгү» эзелердин образын кайсы саптар аркылуу ачып бере аласың? Чыгарма эмне үчүн «Эзелердин жүрөгү» деп аталган? деген сыяктуу суроолор менен чыгарманы жыйынтыкташат. Эгерде эзелер жөнүндөгү бул уламыш болбосо, чыгарма кандай болот эле? деген диспут-сабагын өткөрүү максатка ылайыктуу.

Ошондой эле окуучуларга үйгө эки бөлүктүү күндөлүктү жазып келгиле деген тапшырма берсе болот. Окуучулар окуу үчүн берилген материалдарды окушат жана алар боюнча ой жүгүртүп, эки бөлүктүү күндөлүктү даярдашат. Ал кантип жасалат: дептердин барагы узатасынан так экиге бөлүнөт, сол жагына түйүндүү сөздөр (цитаталар), маанилүү учурлар, кызыктуу фразалар, таасир калтырган сөз же сөз айкашы ж.б. жазылат, оң жагына окуучу жазгандары боюнча өзүнүн түшүндүрмөлөрүн (комментарийлерин) жазат. Окуучулар эки бөлүктүү күндөлүккө жазган цитата, комментарийлерин окуп, талкуулашат.

цитата	комментарий

Жыйынтыктап айтканда, поэмаларды окууда көрктүү окуу, текстти комментарийлөө, сөздүн маанилерин лексикалык жактан талдоо, каармандарды азыркы учур менен салыштыруу, башкарып окутуу стратегиялары класс чөйрөсүндө сабакка жандуу катышууга, тексттин айланасында талаш-тартышка чакыруу, чыгарманын негизинде сүрөт тартуу натыйжалуу ыкмалар экендигине ынандык.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К., Исаков Б. Кыргыз адабияты. Орто мектептердин 5-классы үчүн хрестоматия окуу китеби. – Б.: Кыргызстан, 1998.
2. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: окутуу методдору. – Б., 2007.-73-б.
3. Оторбаев Б. Адабиятты окутуунун жаңы технологиялары. – Б., 2009. 14-б.
4. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун айрым маселелери / Б.Алымов. – Ф.: «Мектеп», 1976.
5. Байгазиев С. Интерактивдик окутуунун педагогикалык идеологиясы жана технологиясы / С.Байгазиев // Кутбилим. – 2005, 10-июнь.
6. Байгазиев С. Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы / С.Байгазиев. – Б.: 2012. – 476 б.
7. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдүү методу / С.Байгазиев. – Б.: 2004
8. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери / И.Б.Бекбоев. – Б.: Педагогика века, 2004. – 384 б.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
10. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын орчундуу маселелери / К.Иманалиев. – Ф.: «Мектеп», 1984. – 176 б.
11. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы / К.Иманалиев. – Ф.: «Мектеп», 1976. – 250 б.
12. Муратов А. Адабиятты жаңыча окутуу: методдор, каражаттар жана иштелмелер / А.Муратов, Б.Байсабаев. – Б.: 2010. – 68 б.
13. Эсеналиева К. Мектеп шартындагы интерактивдүү окутуунун илимий-педагогикалык негиздери К.Эсеналиева. – Б., 2010. – 25 б.
14. Муратов А. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу [Текст] / А.Муратов. – Б.: 2009. – 116 б.
15. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы / А.Муратов. – Б.: «Турар», 2013. – 554 б.
16. Мараимова Н. Республиканын мектептеринин V-VI класстарында адабий жомокторду окутуунун методикасы. пед. илим. канд. окум. даража үчүн дисс. Авторефераты. 13.00.02 / Н. Мараимова. – Б.: 2012.

Рецензент: к.п.н., и.о. профессора Эсеналиева К.Э.